

*Dr. Kiváló János
egyetemi tanár írta
Kiváló tisztelettel
Reiner János*

A

CONCORDATUMRÓL.

*

IRTA

DR. REINER JÁNOS

EGYETEMI M. TANÁR.

Külön lenyomat a „HITTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT” 1898. decemberi füzeteiből.

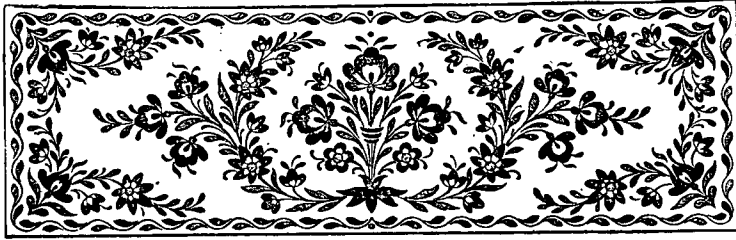

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

1898.

CONCORDATUM a pápa, mint a kath. egyház feje és valamely államfő — fejedelem, köztársasági elnök — között létrejött szerződés, amely által a szerződő személyek, az egyházat és az azon államfő alá tartozó államot közösen érdeklő ügyeket rendeznek.

Ezen közös érdekű ügyek köre kiterjedhet az egyháznak azon államban való helyzetére, s ennek minden részletére; aminek következtében a más felekezetekhez való viszony, az egyházi személyeknek esetleges közjogi — tehát tisztán államjogi természetű — jogosítványokban való részvétele, az egyházi személyek javadalmazásának az egyházjog szabályain kívül eső kérdései, s általában az egyháznak azon államhoz való viszonya egész terjedelmében lehet ily szerződési megállapodásoknak tárgya.

Tényleg ugyan a régibb concordatumok inkább csak egyes, ezen körbe eső jogviszonyok és jogkérdések rendezésével, s ilyenekre vonatkozó viták elintézésével foglalkoztak — így az 1122. évi Pactum Calixtinum csak az investitúra kérdését rendezte —, míg az újabb concordatumok, az egyházi szervezet s a közös érdekű ügyek szélesebb körére kiterjedő szabályozásokat tartalmaznak — plul szolgálhat az 1855. évi osztrák concordatum —.

Lényeges az, hogy a concordatumot kötő szerződő személyek egyfelől a pápa és másfelől valamely állam főhatalmának birtokosa legyen.

Épen azért nem tekinthetők concordatumoknak az oly megállapodások, amelyek valamely államfő és azon állam valamely püspöke, érseke között jöttek létre — amilyenek különösen Németország újabb történelmében fordulnak elő a korlátozó állami törvények enyhítésére, az egyes államok kormányai és az egyházi *jurisdictio* egyes viselői között —; az ily megállapodások csak — az illető *ordinarius* jogkörébe eső — csekély jelentőségű s inkább csak *administrativ* s vagyoni jogi kérdésekre s ezen jogok mikénti gyakorlására terjedhetnek ki, azonban azokkal szemben a közönséges egyházjog szabályai érintetlenül maradnak; s így az ezekkel ~~netalán~~ *ellenkező* megállapodásoknál épen a concordatum lényegének és elvi alapjának érvényesülése hiányoznék; innen van az, hogy még azok is, akik az ily megállapodásokat is a concordatum körébe vonják — pld. Scherer — a concordatum jogi természetének megállapításánál teljesen figyelmen kívül hagyják az ily megállapodásokat.

Másfelől pedig államfőnek kell a pápával szemben, mint szerződő félnek állania, azért nem képeznek concordatumokat az 1418. évi konstánci ú. n. concordatumok, amelyeket a pápa, *conciliaiter* el nem dönthetett kérdésekben, a konstánci nemzeti csoportokkal állapított meg, amelyek nem voltak valamely államhatalom birtokosai.

Holott a concordatum lényege épen abban áll, s arra van rendelve, hogy két önálló hatalom az ő territoriumában érvényesülést enged a másíknak s kiegyezteteti az esetleg lehető összeütközést.

Az egyháznak és államnak sajátyszerű érintkezése- és találkozásánál fogva, oly kérdésekben, amelyekre nézve a közönséges egyházjog szerint az egyház, illetőleg a pápa a törvényhozó s bir általában a *jurisdictió*val, ezen jog érvényesítésének az államhatalom, az ő területén belül akadályokat tehet és viszont, úgy hogy csak a két találkozó hatalom birtokosának közös megegyezésével lehet itt a kiegyenlítés szabályait megállapítani.

Épen azért a pápa kizárólag mint az egész kath. egyház feje — mint legfőbb egyházi törvényhozó s egyál-

talában, mint az egyházi *jurisdictio* legfőbb birtokosa — köti a concordatumot, és csak is ezen minőségében vett részt és szerződött azon concordatumok megkötésénél, amelyek a pápai államnak — 1870. szept. 20. történt — tényleges megszűnése előtt jöttek létre.

Tehát soha sem mint az egyházállam feje, mint világi *souverain* jött itt tekintetbe; mert lehetetlen is lenne elképzelni azt, hogy a pápa kiváló nemzetközi jogállását s itt elfoglalt elsőbbségét állami területének s ebbeli *souverainitásának* köszönhette volna; különben is ezen minőségében, mint az egyházállam világi főhatalmának birtokosa csak saját állami alattvalóinak viszonyaira nézve paktálhatott volna, de nem idegen állam alattvalóinak jogviszonyai tekintetében.

A concordatum ellenben épen annak eszköze és lehető formája, hogy az egyház feje és legfőbb törvényhozója s a *jurisdictio* legfőbb birtokosa, egyházának valamely állam területével összeeső részére nézve, a közönséges egyházjogtól eltérő rendelkezéseket s eltérő jogi helyzetet teremtsen.

Az egyes államokon belül, a ma elterjedt államjogi felfogás szerint, az államhatalom bir a hatalommal, sőt — az egykori *jus reformandi* maradványaként — a joggal is, hogy helyt adjon-e egyáltalában valamely egyháznak, s hogy felruházza-e azt a közjogi intézetek s *corporatiók* jogaival, vagyis elismeri-e valamely egyháznak felsőségi hatalmát, törvényhozói-, igazgatási-, jogszolgáltatási-, adóztatási stb. jogát?

Amidőn azonban — ezen alapon — valamely állam elismerte a kath. egyházat s annak jogát, ezzel el van ismerve a pápa főnöksége s legfőbb törvényhozó s kormányzó hatalma; ezzel egyszersmind el van ismerve az is, hogy az egyház hívei — az állami alattvalók —, a papság, az államban működő egyházi szervezet mind az egyházjog szabályai alá tartoznak.

Vagyis az állam elismerésén alapul ugyan az egész egyháznak és jogának elismerése és érvényesülése valamely állam körén belül; azonban ezen állami elismeréssel szük-

ségeképen és ki nem zárhatólag el van ismerve a pápa főnöksége, az állami alattvalóknak, mint hiveknek, az egyházi organumoknak és az egyházi szervezetnek ezen jog alá tartozása; és épen az ebből származható összeütközés elkerülésére szolgál a concordatum, hogy az állam ne legyen kénytelen sem megtagadni s megvonni ezen elismerést, sem a concret jogszabályokkal ne legyen kénytelen ellentétbe jutni.

Azért tényleg fontos politikai indokok jogi érvényesülésének s elintézésének útja és formája a concordatum; mert igen könnyen érthető, hogy ha az állam elismeri a kath. egyház jogát, akkor nem közömbös reá nézve, hogy saját hatalma, vagy joga alapján veszi-e igénybe az ú. n. jura circa sacra név alá foglalt jogokat, pld. patronatusi jogokat s ezzel tényleg negálja az elismert egyház jogát; vagy pedig a pápa állapítja meg azokat, mint kivételeket a közönséges egyházjog alól?

Innen van az, hogy nem katolikus államfők kevésbé hajlandók ily szerződési megállapodásoknak átengedni s azok tárgyává tenni az ily jogviszonyoknak rendezését; habár azért sem elvileg, sem tényleg nincsenek kizárva a concordatumok az ily nem katolikus államfők alá tartozó államokra nézve — regiones, quibus dominantur principes acatholici — sem; ennek példái az 1827. évi németalföldi-, az 1857. évi württembergi és az 1857. évi badeni concordatumok.

Ezek szerint a pápa, mint a kath. egyház feje, s mint nemzetközi jogalany köti meg a concordatumot valamely államfővel, mint szintén nemzetközi souverainnel; és teljesen téves azon nézet — Hinschius, Zorn — hogy a pápa, mint valamely particularis egyháznak, valamely állam, vagy országos egyháznak főnöke állana szemben az államhatalom birtokosával; mert a kath. egyház az ily országos egyháznak fogalmát s a pápának ily particularis egyház feletti főnökségét nem ismeri; s habár a kath. egyház alsóbb szervezetei. — püspökségek, érsekségek — rendszerint összeesnek valamely állam területével, még itt is előfordulnak kisebb-nagyobb eltérések; pld. nálunk a vasmegyei Neudóhegy a

stájerországi Neuda plébániához tartozik, hasonlóképen Vört-hegy a wörthi plébániához; viszont pld. a magyarországi Pinkafő plébánia osztrák területre is kiterjed; másfelől a pápa minden ordinarius jogkörével concurráló egyetemes püspök, azért még sem létezik az egy állam területén belül létező egyházi szervezeteket egy egységben összefoglaló szervezet, hanem részei, szervezetei azok a magasabb egységnek, a kath. egyháznak, amelynek feje a pápa.

A pápa tehát az egész világra kiterjedő universalis egyház hatalmának legfőbb birtokosa, aki a közönséges egyházjog értelmében minden állami elismeréstől függetlenül —, az államjogi felfogások szerint pedig, az egyes államok területére menő hatálylyal, az egyházjog általános elismerése alapján gyakorolhatja ezen hatalmat; s e mellett a nemzetközi jog által elismert jogalany.

A pápa ezen nemzetközi jogalanyiségének kérdésével szemben teljesen elhibázott — Geffken, Bluntschli, Neumann, Herrmann, Hübler — azon iskolai állásponthez való merev ragaszkodás, hogy nemzetközi jogalany csak az lehet, akit valamely állami főhatalom birtoka illet meg, mert épen ez adja a jogot arra, hogy valamely államfő a nemzetközi jogviszonyokban és érintkezésben, mint souverain vehessen részt; miután a pápára, mint a kath. egyház fejére nézve a nemzetközi jog, a nemzetek állandó és általános elismerése kétségtelen határozottsággal eldöntötte ezen nemzetközi jogalanyiség kérdését.

Ezért nem is kell itt vita tárgyává tenni azon kérdést, hogy bir-e nemzetközi jogi erővel és jelentőséggel az 1871. május 13-iki olasz garancia-törvény, amely a pápa részére biztosítja az olasz királyság területén belül a souveraineket illető tiszteletet — Art. 3. Il Governo italiano rende al Sommo Pontefice nel territorio del Regno gli onori sovrani —; biztosítja részére a fejedelmet illető sérthetetlenséget és a felségsértésre szabott büntetésben fekvő védelmet — Art. 1. La persona del S. P. é sacra ed inviolabile. Art. 2. L' attentato contro la persona del S. P. e la provocazione a commetterlo sono puniti colle stesse pene stabiliet

per l' attentato e per la provocazione a commetterlo contro la persona del Re —; biztosítja továbbá a szentszéknél működő követek részére, valamint az idegen államoknál működő pápai követek részére Olaszország területén belül, a diplomatai személyeket a nemzetközi jog szerint megillető jogokat s kiváltságokat — Art. 11. Gli invitati dei Governi esteri presso Sua Santità, — s később invitati di Sua Santità presso i Governi esteri — godono nel Regno di tutte le prerogative ed immunità che spettano agli agenti diplomatici, secondo il diritto internazionale — stb.; hasonlóképen szükségtelen itt tárgyalnunk azon kérdést, hogy nem kell-e az egyházat a maga egészében szintén oly szervezetnek tekinteni, amely az államokhoz hasonlóan souverain, s amely souverain szervezetnek feje a pápa?

A nemzetközi jog által megállapított ezen nemzetközi jogalany minőség alapján illeti meg a pápát a nemzetközi érintkezés joga s ebben a többi souverain feletti elsőbbsége —, a követküldés és fogadás joga; követeinek elsőbbsége; diplomatai intervenciójának igénybe vétele szintén ezen alapszik, valamint azon tény is, hogy egyes államfők ma is államfői címeik között viselik a pápától nyert címet, pl. a magyar király apostoli királyi címét; és ezen nemzetközi jogalanyiság elismerése jut kifejezésre éppen a concordatumokban is, amelyeket az egyes szerződő államfők a pápával, egyenesen mint elismert nemzetközi jogalanylyal, nemzetközi szerződésekként, s a nemzetközi, diplomatai eljárás útján állapítanak meg.

A concordatumnak ezen felfogásával szemben nem bir határozó jelentőséggel azon észrevétel — Bluntschli, Geffken —, hogy itt hiányzanak azon materialis kényszereszközök, amelyek a nemzetközi szerződések érvényesítésére s fentartására szolgálnak.

Mert nem szabad ezzel szemben feledni azt, hogy a nemzetközi materialis kényszereszközök legerősbike, az ultima ratio, a háború nemcsak itt van kizárva, hanem jogilag ki van zárva az államszövetségekben és szövetséges államokban is, sőt Magyarország és Ausztria között, a jelen-

legi viszonyok között még tényleg is kizártnak kell tekinteni a háború lehetőségét a nélkül, hogy e miatt a két állam között létező államjogi szerződések nemzetközi minőségét, s általában nemzetközi szerződések létrejöttének lehetőségét tagadni lehetne.

Azonban azért e mellett a concordatumok — mint nemzetközi szerződések — is rendelkeznek a nemzetközi szerződések sanctióival; itt első sorban jön figyelembe azon erő, mely épen a pápa kiváló nemzetközi állásánál fogva, a vele szemben; ezen minőségében s ezen állásra való tekintettel — s rendszerint ünnepélyes formában — tett lekötelező államfői ígéletben fekszik; ezen kívül a pápának rendelkezésére áll a nemzetközi összeköttetés megszakításának-, a követek visszaküldésének s visszahívásának joga; más hatalmak közbenjárásának, jó szolgálatainak — *bons officis* — igénybe vétele.

Említhető itt a kényszereszközök között még az egyház részéről gyakorolható lelki kényszer, azon végtelenül hatalmas és veszélyes erő, mely az ily szerződés megsértése esetében, az egyház papságának és hiveinek, az államhatalom által megsértett concordatumban kifejezésre jutó egyházi állásponthez, az egyház törvényéhez való esetleges ragaszkodásában juthat érvényre; ez azonban nem tekinthető jogi szempontból figyelembe vehető kényszereszköznek s a nemzetközi szerződés ily jogi sanctiójának; s nem annyira az idegen államok közötti *ultima ratiót* képező háborúval hozható párhuzamba, mint inkább a belforradalommal, mely jogilag — Geffkennek Doveval szemben tett észrevétele szerint — rendszerint a büntető törvények értelmében büntetendő magatartást képez; azonban politikai szempontból még mindig figyelembe jöhet.

Különben a concordatum kezelése is összeesik a nemzetközi szerződések kezelésével, még pedig úgy létrejötté, mint megszüntetésé szakában, sőt ujabban — főleg ezen században — a nemzetközi szerződések megjelölésére szolgáló általánosabb kifejezés a *conventio* elnevezés is általánosabb a concordatum elnevezés helyett — pld. az 1855.

évi osztrák concordatumban a szerződő felek kijelentik, hogy solemnem conventionem inire decreverunt, a mely kifejezés itt és más concordatumban is ismétlődik —; és e mellett még kivételesen a nemzetközi szerződések megjelölésére szintén alkalmazásban levő *traité*-nek megfelelő megjelölés alkalmaztatik — pld. az 1857. évi portugál concordatum szerint, a szerződő felek *avendo risoluto fare un Trattato* —.

Az ekként nemzetközi szerződésként kezelt concordatumokat is — mint rendszerint minden nemzetközi szerződést — a szerződő felek meghatalmazottjai tárgyalják és eszközlik a megállapodásokat és a mai gyakorlat szerint mindig írásban foglalt szerződést ezen meghatalmazotti minőségükben alá is írják; azonban a nélkül, hogy ez által maga a concordatum jogérvényesen megkötöttnek lenne tekinthető.

Ehhez szükséges a meghatalmazást adó pápának és az államfőnek ratificatiója, amelynek szükséges volta az ily megállapodásokban kifejezetten is kijelentést szokott nyerni és fenn szokott tartatni.

Ezen egész eljárás példajaként említhető itt az osztrák 1855. évi concordatum, a melynek megállapításánál a pápa részéről Viale-Prelà bibornok, a császár részéről pedig Rauscher Othmár József bécsi herceg érsek jártak el meghatalmazottakként, s a melynek 36. pontja és záradéka szerint *Ratificationum hujus conventionis traditio fiet intra duorum mensium spatium a die hiſce articulis apposita aut citius, si fieri potest. — In quorum fidem praedicti Plenipotentiarii huic conventioni subscripserunt, illamque suo quisque sigillo obsignaverunt* —.

Maga a ratificatio nincs meghatározott formához kötve, a mint egyáltalában a nemzetközi szerződések, s ezek között a concordatumok részére nincs valamely meghatározott forma előírva és megállapítva.

Ezt azért kell különösen kiemelni, mivel ezen körülménynek figyelmen kívül hagyása állandó tévedésnek képezi alapját; innen van az, hogy pld. Kahl az 1122. évi wörmsi concordatumtól azért tagadja meg a mai értelemben vett

concordatum minőséget, mivel ott hiányzik az írásbeli szerződési forma, amennyiben úgy a császár, mint a pápa külön és egymással külső kapcsolatban nem álló okmányokban tettek kötelező ígéreteket; holott ezen külön-külön okmányok épen úgy alapulnak előzetes tárgyalásokon és szerződési megegyezéseken — amelyek létrehozatalánál a pápa meghatalmazottjaiként Lambert ostiai bibornok, és Saxo, valamint Gergely bibornokok jártak el —, mint a mai concordatumok.

Épen azért nem fölösleges arra figyelmeztetni, hogy itt és általában a concordatum alapját képező szerződési megállapodás, illetőleg annak formája, a concordatum publicatiójának formáival tévesztetik össze és említettik a szükséges megkülönböztetés nélkül.

Holott tényleg az állapítható meg — Scherer, Hübler, Wernz s általában az ezeket követő írókkal szemben —, hogy a concordatum, a wormszi concordatumtól kezdve mindig vagy szóbeli, vagy írásbeli szerződés formájában jött létre; annak publicatiója azonban már eltérő formákban történt és történik ma is; csak ez utóbbira vonatkozik azon megkülönböztetés kiemelése, hogy 1. vagy mindkét fél egymástól külsőleg függetlenül hirdeti ki a concordatumot, aminek példáját képezi a wormszi concordatum, amelyre vonatkozólag a pápa külön adott ki egy bullát, s a császár külön törvényt, amelyek mindenkében csak az illető szerződő félre nézve megállapított kötelezettség jut kifejezésre, még pedig kötelező jogként; 2. vagy a kötelező megállapodást, arra való hivatkozással csak a pápa hirdeti ki megfelelő törvényes formában; így pld. a német fejedelmekkel kötött 1447. évi concordatumokat a pápa 3 bulla és egy brevében hirdette ki, még pedig utalva a szabályszerűen létrejött szerződési megállapodásokra; vagy végül 3. mindenk szerződő fél magát a teljes concordatumot, létrejött kétoldalú szerződés formájában hirdeti ki, mint ez különösen a jelen század concordatumainak kihirdetésénél általánosan szokásos, pld. emlithető az osztrák 1855. évi concordatum,

melyet a pápa bullában, a császár pedig nyiltparancs által hirdetett ki.

A concordatum ezen kihirdetése, publicatiója — amennyiben törvényes formában történik — képezi azon jogi actust, amely által a concordatum az egyházra, illetőleg magára az államra, s annak alattvalóira nézve is kötelező joggá lesz.

Mert a concordatum megállapítása s annak ratificatiója még önmagában véve csak a szerződést kötő pápa és az államfőre nézve állapítja meg azon kötelezettséget, hogy azt végrehajtsák, ami épen az érintett kihirdetés által történik.

E részben a pápa legfőbb törvényhozó s kormányzó hatalmánál fogva nincs más tényező hozzájárulásához kötve, hanem egyoldalú tényével eszközölheti azt — ami természetesen nem zárja ki azt, hogy e részben rendszerinti tanácsosait és közegeit meghallgassá; amire nézve példaképen említhetők az 1447. évi fejedelmi concordatumok —.

Ellenben az államfő szempontjából az illető állam államjoga lesz határozó arra nézve, hogy minő feltételek szükségesek ahhoz, hogy a megkötött concordatum kötelező joggá legyen.

E részben a magyar közjog értelmében a concordatum, mint ilyen tekintetében nem létezik oly kötelező szabály, amely annak érvényét a törvényhozás jóváhagyásától tenné függővé — mint pld. ez a közgazdasági viszonyokat a külfölddel szemben szabályozó kereskedelmi, vám, hajózási, consularusi, posta s távirtda szerződésekre nézve meg van állapítva —; s épen azért minden esetben a szerződés tárgya határoz, aminek megfelelőleg törvénybe iktatás szükséges minden oly esetben, amidőn oly tárgy képezi a concordatum tartalmát, amely a törvényhozás körébe tartozik; minden más tárgyra nézve az arra nézve törvényes jogalkotás, szabályozás s rendelkezés jogkörével bíró tényező alkotmányos actusa lesz a megfelelő — Lechner, Nagy Ernő, Concha —.

Ezen tétel alapul vételével dönthető el nálunk azon kérdés, hogy az osztrák 1855. évi concordatum Magyarországra nézve birt egyáltalában vagy nem birt jogi érvénynyel.

S e részben nem tesz azon concordatum egyik része sem kivételt, még pedig azért mivel az annak tárgyát képező megállapodások részint valóságos törvényhozási tárgyat képeztek, vagy fennálló törvények megváltoztatását tették volna szükségessé, részint, pedig azért, mivel azon tárgyakra nézve is, amelyek nem tették szükségessé a törvénybe iktatást, feltétlenül szükséges lett volna a ministeri ellenjegyzés; épen ezért volt téves a Curiának s általa 1885 máj. 19. 220. sz. a. — Markus Felső bíróság. hat. II. 196. l. — helybenhagyott alsó bírósági határozatoknak azon álláspontja, hogy ha ezen concordatumnak többi része nem is lenne érvényes, azért mégis érvényes azon pontja, amelyben a főpapság kérelmére Ő Felsége megadja a főpapságnak a szabad végrendelkezési jogot, miután — ezen bíróságok álláspontja szerint — ez által Ő Felsége az 1715: XVI. t.-cz. 2. §-a által megkövetelt királyi engedélyt és hozzájárulást, időhöz nem kötött s magát a törvényt nem érintő s meg nem változtató alakban adja meg előzetesen, amely engedély megadásához az 1791: III. t.-c. értelmében nem szükséges, hogy a király meg legyen koronázva.

A concordatumra vonatkozó ezen szempontok egyike sem új s azon eltérő tanítások, amelyeket a concordatum jogi természetére nézve felállítanak, nem a készen talált concordatumot s annak kezelését veszik alapul, hanem inkább önálló speculációkra vannak fektetve, vagy pedig a concordatum alakjának, vagy a kihirdetés egyes elemének, vagy egyes materialis jogi oldaldnak a helytelen általánosítása alapján vannak construálva.

Ezen tétel igazságának illusztrálása végett már itt érinthető, hogy az ú. n. legalis elmélet szerint a concordatum érvényességét az állam általi törvénybe foglalástól nyeri s csak addig bír érvénnyel, amíg az állam nem változtatja meg, vagy nem szünteti meg törvényét; holott a valóságban a concordatum — mint minden nemzetközi szerződés — azon pillanatban bír az államszerződés jogi erejével, amely pillanatban azt az államfő, illetőleg az annak megkötésére jogosult állami organumok megkötik, s az esetleg szabály-

szerűen publicált s törvénybe iktatott ily szerződés még nem szűnik meg, mint nemzetközi szerződés az által, hogy az azt becikkelyező törvény megszűnik, miután a nemzetközi szerződések s ezek között a concordatumok megszüntetésének megvannak a maguk nemzetközi szabályai s formaságai; míg a törvénybe foglalás — mint ezt épen a mi jogunkra nézve láttuk — épen nem érvényességi kelléke a concordatumnak, hanem csak a concordatum tárgyai közül azokra nézve szükséges, amelyek a törvényhozás körébe tartoznak, még pedig azért, mivel ezen tárgyakra nézve kizárólag a törvény az objectiv jog forrása, úgyannyira, hogy viszont a concordatumnak, mint ilyennek megszüntetése dacára az államban kötelező jog marad az, ami törvénybe van foglalva; aminek példajaként említhető az 1855. évi osztrák concordatum, mely 1870-ben nemzetközi formában történt felmondása dacára — az időközben történt törvényes módosításoktól eltekintve — érvényben állott az 1874. máj. 7. törvény életbe lépéséig, mivel csak ezen törvény helyezte teljesen hatályon kívül, a maga egész terjedelmében császári nyiltparancscsal, tehát Ausztriára nézve érvényes módon kihirdetett concordatumot.

Ugyanígy egyik rendszerint fenforgó elemnek téves általánosítása jut kifejezésre az ú. n. privilegium elméletben, amennyiben a concordatumban a pápa rendszerint a közönséges egyházjog alóli kivételeket és eltérő helyzetet állapít meg, azonban mindig valamely szerződési megállapodás következményeként.

Ezzel szemben pedig a concordatumoknak úgy története, mint azoknak tartalma mutatja, hogy azok mindig valóságos szerződést képeznek, amely tényt különben a szerződő felek gyakran kifejezetten is kijelentének; még pedig a legkorábbi időktől kezdve, úgy hogy e részben sem lehet helyesen arról beszélni — mint Hübler teszi —, hogy az egyház és állam közötti viszony változása és különböző alakulása szerint eltérő jogi természete lett volna a concordatumnak; még pedig akként, hogy pápai privilegiumnak tekintették volna a középkorban, szerződésnek az egyház

és állam coordinatiója korában, és végül a modern államban kizárólag az állami lextől venné jogi jelentőségét.

Már az 1122. évi wormszi concordatumra nézve érintve lett, hogy az szerződési megállapodáson alapul; a pápa és császár által ezen alapon kiadott külön okmányokban pedig kétségtelenül felismerhető, hogy a szembenálló két fél egymásnak kölcsönösen engedményt tesz; az 1516. évi francia concordatumban már határozott szavakban nyer kifejezést az, hogy ez a pápa és szentszék, másfelől a francia király és ennek országa között kétoldalu szerződést képez — 27. pont. *concordiam . . . inviolabiliter observari desideramus, illam veri contractus et obligationis inter nos et Sedem Apostolicam praedictam ex una, et praefatum Regem et Regnum suum ex altera partibus, legitime initi, vim et robur obtinere* —; a modern államokkal kötött concordatumokban pedig épen állandó formulát képez a concordatumot kötő feleknek szerződő felekként való megjelölése, ami mellett — mint már említve lett — a concordatum a nemzetközi szerződések technicus megnevezésével, a *conventio, traité, trattato* kifejezéssel szokott, ma már általában megjelöltetni; az előbbire nézve pedig példaképen említhető az 1851. évi spanyol concordatum 45.; az 1855. évi osztrák concordatum 35. pontja — *utroque contrahentium pars spondet*; — vagy az 1857. évi portugall concordatum 17. pontja — *Il presente Trattato . . . sarà ratificato dalle Alte Parti Contraenti* —.

A concordatumnak érvényes létrejötte e szerint a nemzetközi szerződések érvényes létrejöttének szabályai szerint ítélendő meg, amely szabályok egyikét képezi az is, hogy az egyes államok részéről azoknak saját államjoga határozza meg azt, hogy az államfő minő szabályokat köteles szem előtt tartani arra nézve, hogy a concordatumot, mint nemzetközi szerződést érvényesen megköthesse, s ez határoz annak nemzetközi joghatálya tekintetében, amelyet — mint már érintve is volt s kiemel Haenel is — meg kell különböztetni annak államjogi hatályától és végrehajtásától.

A megkötött concordatum a szerződő feleket teljes

tartalma szerint kötelezi, s annak netán szükséges kötelező magyarázata csak mindkét fél megegyezése alapján eszközölhető — erre is vonatkozik a concordatumokba foglalt azon kijelentés, hogy a jövőre nézve fölmerülő nehézségeket a szerződő felek barátságos megegyezéssel fogják elintézni; pld. az 1855. évi osztrák concordatum 35. pontja szerint: *Si qua vero in posterum supervenerit difficultas, Sanctitas Sua et Majestas Caesarea invicem conferent ad rem amice componendam* —.

A megszűnés tekintetében meg kell különböztetni a jogi okokat, a politikai okokon alapuló megszűnéstől.

Az előbbiek összeesnek a szerződések megszűnésének általános okaival; ezek szerint megszűnik a határozott időhöz, vagy bontó feltételhez kötött concordatum ezen időpont lejártával, illetőleg feltétel bekövetkeztével; mindkét fél megegyezése alapján, vagy a kikötött felmondás folytán, vagy végre a concordatum valamely tárgyának megszüntével az arra vonatkozó megegyezés és kötelezés szintén megszűnik.

A politikai okokon alapuló megszűnés valamely fél egyoldalú elállása által jut kifejezésre, amelynek szabályszerű nemzetközi formája, a diplomatai úton eszközölt felmondás.

Ennek politikai és ezzel nemzetközi szempontból tekintve is jogos alapja csak az lehet, ha a concordatum fentartása akár a változott viszonyoknál, akár más körülményeknél fogva bármelyik félre, illetőleg az általok képviselt egyházra, vagy államra nézve veszélylél járhat, annak magasabb érdekeivel ellentétbe áll, vagy összeütközik — így részben Neumann —; azonban azért pusztán az alkotmány, vagy kormányforma, vagy épen politikai pártállások változása még nem indokolja ezen felmondást — Gareis, Bluntschli, Ullmann —.

A felmondás formalis indoklására az vétetik általános alapul, hogy minden nemzetközi szerződés a *rebus sic stantibus* elvének hallgatólagos feltétele mellett kötöttetik, s erre való tekintettel lett felmondva pld. az osztrák 1855

évi concordatum, Stremayer vallásügyi minister kijelentése szerint azon konkrét okból, mivel a pápai infallibilitas dogmájának kihirdetése következtében a szerződő fél, a pápa, szerinte változott, miután csalatkozhatlanná lett.

Magában véve ily ok nem tekinthető megfelelő jogos oknak, s ez is mutatja, hogy a rebus sic stantibus elve, mint formalis elv a fenti értelemben korlátozandó; s a felmondás jogos okának példajaként érinthető azon eset, hogy valamely állam a kath. egyház, mint uralkodó egyház rendszerének alapján s erre való tekintettel köt concordatumot, utóbb azonban a politikai viszonyok alakulása folytán átmegegy a vallásszabadság rendszerére, a polgári házasságra stb., ily esetben a concordatumnak az új rendszerrel, s az azon alapuló új alakulatokkal való összeütközése jogos okot fog képezni a felmondásra az állam részéről.

Ugyanezen szempontok azonban a pápa részéről is indokolttá tehetik és jogosnak fogják feltüntetni a felmondást oly esetben, amidőn a concordatum fentartása az egyház lényeges szervezetébe, vagy szabályaiba ütközik a viszonyok változása folytán; azonban épen erre való tekintettel is szükségtelen az ú. n. privilegium elmélet felállítása, amelynél — mint látni fogjuk — ezen szempont is befolyással volt, hogy jogalap adassék a pápának az egyház magasabb érdekében a concordatumtól való visszalépésre — amelyre azonban eddig tényleg még nem volt eset —.

Nem szabad a concordatumnak ezen politikai okokon alapuló megszüntetésével összezavarni azon eljárást, amidőn az államhatalom, a concordatum kihirdetésénél, állami kötelező joggá tételénél eltér a szerződési megállapodásoktól, mint ez történt pld. az 1801. évi francia concordatumnál; az ily eltérés szerződésszegést képez.

Minden ily esetekben a másik félnek joga támad a szerződéstől való elállásra; ezen kívül részére a nemzetközi kényszereszközök igénybe vételére származik jogalap és ok.

Nem esik ezen megítélés alá azon eset, amidőn a concordatumnak, mint nemzetközi szerződésnek államjogi érvé-

nyéhez valamely állam közjoga a törvénybe foglalást követeli meg, s az államfő ezt nem képes kieszközölni, vagy ott, ahol csak a concordatum által szabályozott egyes kérdésekre vonatkozó megegyezés államjogi érvényéhez kívántatik ez meg, s erre nézve nem képes az államfő kieszközölni a törvénybe iktatást; mint történt ez az 1857. ápr. 8. kötött s a rendek hozzájárulásának fentartása mellett dec. 21-én ki is hirdetett württembergi s az 1859. jun. 28. megkötött s ugyanazon fentartással dec. 5-én kihirdetett badeni concordatummal.

A concordatum jogi természetére vonatkozó elméletek és felfogások.

A concordatum ismertetett jogi természete nem alapul általános elismerésen; az eltérő tudományos elméleteket és constructiókat általában három csoportra szokás osztani és ebbe összefoglalni; még pedig 1. a pápai privilegium, 2. a legalis és 3. a szerződési elméletre.

Azonban ezen összefoglalásra nézve meg kell jegyezni, hogy az egyes csoportok körén belül oly eltérő formákban jutnak kifejezésre ezen felfogások, hogy ma már ezen három elméletnek ily alakban való alapul vétele sem teljesnek, sem kielégítőnek nem mondható; annál kevésbé, mivel létezik oly constructio is, amely egyszerre ezen elméletek kettejének körébe is átnyúl; amire nézve példaképen említhető Labisnak nézete, amely szerint a concordatum alakjára nézve szerződés, tartalmára nézve ellenben privilegium; Hinschius szerint pedig ezek szinleges szerződések, lényegüknek a legalis elmélet álláspontja felel meg.

Erre való tekintettel megfelelőbb ma — ezen három elméletnek fentartásával — azoknak körét a végyes elméletek csoportjával kiegészíteni azon felfogások megfelelő elhelyezése céljából, melyek — mint épen az érintettek — több elméletnek elemeit egyesítik.

A három említett elmélet körén belül is meg kell különböztetni a lényegileg eltérő elméleteket; így már a privilegium-elmélet körében is különbséget kell tenni azon nézet között, amely tiszta kiváltságon alapulónak tekinti s

ezen alapon ítéli meg a concordatumot, attól, amely különbséget tesz a concordatum tárgyaira, való tekintettel a tiszta kiváltság és az u. n. privilegia ex causa onerosa között; a szerződési elmélet körén belül sokkal határozottabban vannak formulázva ezen eltérő álláspontok, amelyek szerint a concordatum 1. nemzetközi szerződés; 2. az államjogi szerződések — publicae conventiones — különös neme; 3. egyházi szerződés.

A pápai kiváltság elméletének alapgondolata az, hogy a pápa az alárendelt világi hatalommal, az állammal nem szerződhetik, hanem annak csak kivételes jogokat engedhet kiváltsággént; de különben sem képezhetik azon egyházi jogkörbe tartozó tárgyak — melyek ily concordatumok által szabályoztatni szoktak — a forgalomnak, s ily forgalmi jogügyletnek tárgyát, s ezekre nézve a pápa nem kötelezheti le magát, és utódait is kötelező hatálylyal szerződés által.

Ennek következtében a pápa az ily concordatumba foglalt privilegiumot bármikor visszavonhatja.

Ezen érvek ismétlődnek több curialista írónál — Azevedo, Audisio, Tarquini, Bonald, Liberatore, Satolli — azonban a nélkül, hogy mindannyinál ezen érvelés a tiszta pápai kiváltság elméletének felállítására vezetne; sőt végeredményben több itt említett írónál az érvelés csupán azon magában véve helyes gondolatnak meg nem felelő alakban való kifejezésére szolgál, hogy a pápa a concordatumokban a legtöbbször a közönséges egyházjog szabályai alól kivételeket állapít meg.

Az első szempontból tekintve a kérdést, kiemelhető, hogy ezen írók egy része figyelembe veszi azt, hogy a concordatumok rendszerint nem szorítkoznak kizárólag oly viszonyok szabályozására, amelyek tisztán lelkiek és az egyházi felfogás szerint az egyházi iurisdictionis körébe tartoznak, hanem kiterjeszkednek tisztán világi jogkörbe tartozó —, valamint oly viszonyokra és ügyekre, amelyek bizonyos tekintetben és szempontokból tartoznak ezen világi iurisdictionis körébe; s épen erre való tekintettel úgy is tűntetik fel a pápától eredő kiváltságot, mint amely ellenszol-

gálatással áll kapcsolatban; de ezen kívül a világi —, vagy ú. n. vegyes ügyek szerződésnek is lehetnek tárgyai annál is inkább, mivel ezekre nézve az egyházat és a pápát — ezen felfogások szerint — sem illeti meg superioritas a világi hatalom és állam felett.

Már itt is láthatni, hogy szűk körre szorul még az elmélet körében is az ú. n. tiszta pápai kiváltság elmélete; s hogy ezen elmélet követői is legnagyobb részt nem a concordatumra, mint ilyenre, hanem csak a concordatumok rendszerinti tárgyai közül némelyekre nézve érvényesítik azt — azonban pld. Bonald a concordatumra, mint ilyenre alkalmazza ezen elméletet —.

Vannak azonban az említett curialista írók között olyanok, akiket ezen elmélet leghatározottabb képviselőinek tekintenek, akik azonban a valóságban az elmélet alkalmazásában, tehát a végeredményben függetlenül állanak ezen alappal szemben.

Példaképen említhető Tarquini —, a kinek ezen kérdésben de Angelissal folytatott vitáját s álláspontját első sorban említik a kiváltság-elmélet irodalmi adatai között —, s aki a többi között azon álláspontot képviseli, hogy a nem katolikus és nem keresztény fejedelmekkel kötött concordatumokat mindenben a nemzetközi szerződések módjára kell kezelni; a katolikus államfőkkel kötött concordatumokra nézve pedig szintén elismeri, hogy a pápák a concordatumokat tényleg mint szerződéseket kötik meg, még pedig egyenesen azon akarattal, hogy azokat kétoldalúan kötelező szerződéseként kezeljék s ilyeneknek tekintsék, s így mindaddig megtartsák, amíg az aeternae salutis ratióval ez megegyeztethető.

Úgyancsak ezen kiváltság elvét véve alapul más formulázással szintén az átmenetet közvetítik a szerződési elméletre, részben a kétségtelenül fenforgó szerződési formának a — szerintük — kiváltságot képező tartalommal való kiegyeztetését kísérik meg azon formulák — pld. Wernz —, a melyek szerint a concordatum tartalma, vagy annak legalább bizonyos tartalma kétségtelenül — eredeti termé-

szete szerint — bármikor visszavonható — pápai privilegiumot képez, amelyre nézve azonban a pápa a kétoldalú szerződés formájában azon különös ígérettel megerősített kötelezettséget vállalja magára, utódait is kötelező hatálylyal, hogy azt fontos ok nélkül vissza nem vonja s fentártja.

Ezzel rokon Rossi formulája, amely szerint a concordatum oly particularis jogszabály, amely a kétoldalú szerződés formájában különösen meg van erősítve.

A privilegium-elméletnek teljes ellentétje az ú. n. legalis elmélet, amelynek értelmében kizárólag az állam törvényétől nyeri erejét és jogi hatályát bármely jogviszony szabályozása, s így a concordatum is csak annyiban bír jogi erővel, amennyiben az állam törvénye által azt elismeri, magáévá teszi.

Arról nem lehet szó, hogy az állam szerződésileg kötelezhetné magát az egyházzal szemben, miután az állam nem kötheti le souverainitási jogait; s különben is csak egyenjogú — koordinált — jogalanyok között létesülhet kötelező szerződés.

Ezen elmélet körében azonban ugyanoly eltérések konstatalhatók, mint a pápai kiváltság-elmélet körében; a menyiben ezen elméletnek a territorialismus alapján álló formulázása szerint, a concordatum kizárólag a terület ura által az egyháznak adott engedményt és kiváltságot képez; azonban az újabb felfogás értelmében szintén az állami törvény által adott engedményt képez a concordatum s a szerződés, amely az alárendelt egyház — így Hinschius — feje és a fejedelem között létrejött, csak színleges s az államot egyáltalában nem kötelező szerződés, amelyre különben a nemzetközi szerződés szabályait nem lehet alkalmazni.

A szerződési elmélet lényege és annak körében a concordatumnak nemzetközi szerződésként való felfogása az I. részben mint itt elfogadott álláspont van előadva.

Ettől eltérnek a szerződési elmélet azon követői, akik tagadják a pápának nemzetközi jogalany minőségét, s részben azon alapon tagadják meg itt a nemzetközi szerződés lehetőségét; mivel — szerintük — a pápának nem állanak

rendelkezésére a nemzetközi kényszereszközök; miután azonban ezen írók szerint is tényleg mégis két önálló hatalmi áll itt egymással szemben, amely valósággal szerződik, azért az államjogi szerződések — *publicae conventiones* — sajátos és különleges természetű nemét veszik fel — Bluntschli, Hermann, Neumann — amelyre a nemzetközi jog szabályait csak korlátozással s csak feltételesen lehet alkalmazni; Geffcken szerint pedig tulajdonképpen egyházi jogi szerződések, amelyek jogerejének és joghatályának kérdései az egyházjog körébe tartoznak.

Végül egyes elméleteket képeznek — a fent az összefüggés kedvéért már említett — azon elméletek, amelyek megkülönböztetik a *concordatum* formáját annak *materialis* rendelkezéseitől, s ez utóbbiakban vagy pápai, vagy állami engedményeket, kiváltságokat, illetőleg bármikor megváltoztatható *particularis* jogszabályt látnak; míg a formára nézve a szerződési formát elismerik s a kapcsolat eszközlése s az ellentét kiegyenlítése végett vagy színleges szerződésről szólnak, vagy arra irányuló lekötélezési akaratot látnak a szerződésben, amelynek értelmében a kiváltságot, engedményt adó, illetőleg *particularis* jogszabályt adó fél fontos ok nélkül nem változtatja meg, nem tér el s nem vonja vissza ezen rendelkezést.

Ide tartozik még azon felfogás is, mely a *concordatum* tartalma szerint oly irányban tesz különbséget, hogy az egyházi *jurisdictio* körébe tartozó tárgyakra nézve a pápai kiváltság elméletét veszi alapul; ellenben a világi s ú. n. vegyes ügyekre nézve a *concordatum*ban valóságos szerződést és ennek megfelelő elbánást fogad el.

Hübler — mint már érintve lett — azon álláspontot foglalja el, hogy az említett 3 fő-elmélet mindenképen megvolt a maga jogosultsága a történelem külön szakáiban; amennyiben az egyházi *suprematia* korában a *concordatum* bizonyos tekintetben *privilegium*ként jelentkezik; a *coordinatio* korában szerződést képez az; s végül a modern államban az egyoldalú állami akaratától függ a *concordatum* egész jogi jelentősége, s a szerződési forma csak a szemben

álló két fél nézetének s álláspontjának a szabályozandó viszonyokra vonatkozó megegyezését tanúsítja.

Ezen elméletek és nézetek közül hivatalos kijelentések alapjául csak a legalis és a szerződési elmélet szolgált.

Így Badenben és Württembergben a concordatumok tárgyalása alkalmával 1860-ban s 1861-ben azon álláspont nyert kifejezést, hogy az állam nem kötheti le souverain jogait; míg pld. az osztrák 1855. évi concordatum felmondása alkalmával az állam részéről a nemzetközi szerződés álláspontja lett elfoglalva.

Róma hivatalos álláspontja is az utóbbi, ami — mint láttuk — több concordatumban magában is kifejezésre jut, de ezen kívül önállóan is kifejezésre jutott ez Róma részéről hivatalos álláspontjaként; így 1850. jul. 19-én Antonelli bibornok államtitkárnak Sardinia kormányához intézett iratában; ugyancsak Antonellinek 1860. jul. 26-án Baden —, 1861. aug. 3-án Württemberg kormányához intézett diplomaciai jegyzékében; maga IX. Pius 1850. nov. 1-én a sardiniai —, 1860. decz. 17-iki allocutiójában pedig a badeni concordatum felbontása alkalmával szintén kifejezést ad ezen álláspontnak.

Ezek alapján lett megállapítva a Syllabus 43. pontja, amely — a most érintett In consistoriali és Multis gravibusque allocutióra utalva — mint tévest veti el azon álláspontot, hogy a világi hatalomnak joga lenne a szentszék megegyezése nélkül, vagy épen annak ellenzése esetén, a szt. székkal kötött ünnepélyes szerződéseket, a közönségesen ú. n. concordatumokat — solemnes conventiones, vulgo Concordata . . . cum sede Apostolica initas — felbontani, magyarázni s érvényteleníteni.

Itt érinthető még az, hogy a vatikáni zsinat egyházpolitikai bizottsága oly schemát készített elő és Chesnel, mint ezen bizottság tagja szintén oly értelemben nyilatkozott, hogy a concordatumok, mint ünnepélyes nemzetközi szerződésektől — conventiones solennes, internationales — a pápa csak akkor állhatna el, ha azon nemzetközi szerződést az államhatalom a maga részéről megsértette s felbon-

totta, vagy ha az egyháznak nyilvánvaló közérdeke követeli azt meg.

A pápa itt említett hivatalos álláspontjával és ezen irányú kijelentéseivel szemben nem sikerült annak bizonyítása, — a minnek kísérletével nemcsak az irodalomban találkozunk, hanem a bajor kamarában Lutz cultusminister 1871. okt. 14-én a Herz és társai által hozzá intézett interpellatióra adott válaszban is —, hogy t. i. a szent széknék az lenne hivatalos álláspontja, hogy a concordatumok csak a pápa által engedélyezett kiváltságot képeznek, amelynek fentartása a pápa tetszésétől függ.

Ennek bizonyítására általában hivatkozás szokott történni IX. Pius pápának azon 1871. jun. 19-iki brevejére, a melylyel Bonald-nak a pápai privilegium elméletén alapuló Deux questions sur le concordat de 1801. cz. munkáját fogadta, s a melyre nézve pld. Hinschius hangsúlyozza, hogy azt nem lehet pusztá udvariasságnak tekinteni.

Ezzel szemben maga a breve tartalma mond ellent azon állításnak, amennyiben a concordatumokat a pápa pacta seu indulta-nak nevezi, az utóbbi kifejezést azonban csak annak jelzésére használja, hogy az egyház ezen szerződés által nem szerez a maga részére idegen jogokat; hanem a saját jogaiból juttat s adományoz; különben is itt a pápa — a dolog természeténél fogva — sem adhatott ezen formában a szent szék hivatalos álláspontjának kifejezést; e mellett arra is utalhatni — a mi különben ezen helyeken úgy látszik egyáltalában ismeretlen maradott — hogy ugyancsak IX. Pius pápa 1872. aug. 26-iki brevéje által viszont elismerésében részesítette Fuente. Los concordatos cz. munkáját, a mely a szerződési elmélet alapján áll —.

Az ismertétett elméletek, illetőleg nézetekre s felfogásokra nézve egész általánosságban azon tény állapítható meg eredményként, hogy azoknak legnagyobb része nem tekinti a concordatumot a maga függetlenségében, mint a történelem által adott, s történelmi szükséglet által létesített particularis jogforrást, hanem az állam és egyház közötti viszony tekintetében elfoglalt elméleti álláspontjuk

általánosításával, ezen hatalmaknak a concordatumban kifejezésre jutó nyilvánulását — mint azon hatalmak minden más nyilvánulását — kizárólag ezen elméleti álláspontjuk szellemében magyarázzák.

Innen van egyfelől azon jelenség, hogy a merev pápai privilegium és a legalis elmélet érvelései egymásnak megfordítottjai, amennyiben a kiváltság-elmélet az egyháznak az állam feletti —, a legalis elmélet pedig viszont az államnak az egyház feletti superioritását akarja ezen úton érvényesíteni s megvalósítani; míg másfelől mindkettő a külsőleg jelentkező szerződési formában kénytelen önmagának negatióját találni.

Közelebbről tekintve pedig azt látjuk, hogy itt egyik esetben sem lehet szó souverén jogok lekötéséről — sem az egyház, sem az állam részéről —, mert hisz a concordatum általi lekötkezés sem alkot megváltoztathatlan helyzetet, sőt maga a concordatum is bármely fél részéről megváltoztatható, ha azt az állam, vagy egyház igazi magasabb érdeke megköveteli.

Különben is minden nemzetközi szerződésnek lényege éppen ezen lekötkezésben áll, mely nem megtagadása, hanem ellenkezőleg érvényesítése a souverén jogoknak.

Sem az egyház, sem pedig az állam nem biztosít a másik fél részére más jogot és nem vesz magára más kötelezettséget, mint a mit törvényhozói, vagy igazgatási jogánál fogva úgy is megállapíthatna, tehát egyik fél sem enged át a másik részére, s nem korlátoz a másik javára oly jogot, a mely akár az államhatalomnak, akár az egyház-hatalomnak lényegébe, vagy ezek gyakorlása törvényes körébe ütközhetnék.

Csakhogy a míg ezen jogok vagy kötelezettségek bármelyikének egyoldalú megállapítása mindig azon lehetőséggel jár, hogy a másik fél viszonyaira való tekintet nélkül, esetleg kisebb jelentőségű okok hatása alatt, ezen jogok s kötelezettségekre vonatkozó megállapítások bármikor megváltoztathatók, addig az itt szembenálló két hatalom közötti nagy és fontos érdekek közössége által megkövetelt

állandóság szükséges volta következtében, az egymástól független és önrendelkezéssel bíró, egymás által nem korlátozható, egyoldalúan le nem kötelezhető két hatalom saját akaratával, megegyező értelemben és módon létesíti ezen állandóságot; vagyis a concordatumba foglalt szabályozás mindkét félre azért lesz kötelező — mindaddig, a míg ez magasabb érdekekbe nem ütközik — mivel ő azt, mint legfőbb állami —, illetőleg egyházi főhatalom akarja.

Az nincs kizárva, sőt a legtöbb esetben tényleg az az eset, hogy a concordatumban foglalt szabályozások materialis szempontból tekintve, különösen az egyház részéről a közönséges egyházjog alóli kivételeket foglalnak magukban, azonban azért még sem célszerű és meg nem felelő itt privilegiumokról beszélni — mint Scherer teszi — mivel itt épen a jogintézmény egységes és önálló minőségén fekszik a súly, s minden más mózzanat kiemelése — más mint magyarázati célból — csak félreértésre ad alkalmat.

Ugyanez áll azon eljárásra nézve is, amely a szerződés mellett külön s mint önálló jogalapot emeli ki a törvényt — így Kahl —, holott ahhoz, hogy valamely concordatum s általában valamely nemzetközi szerződés mint ilyen jöhessen figyelembe, mindig szükséges, hogy arra nézve fenforogjanak annak érvényességi kellékei, ha pedig valamely államjog annak már megkötéséhez, vagy a publicatiohoz törvénybe, vagy más objectiv jog forrását képező formába foglalást követel meg; akkor ezen törvénybe iktatás, vagy pld. rendelet alakjában való kihirdetés magához a concordatum hatályosságának kellékeihez tartozik.

A szerződés lehetőségének nem állja útját azon érvelés, hogy a fölérendelt hatalom az alárendelttel nem szerződhetik — a mi úgy a privilegium, mint a legalis elmélet egyik érve —, mert a pápai, illetőleg egyházi superioritas elmélete ma már önmagában véve is, ellenkezik a tényleges viszonyokkal, a concordatum pedig épen a tényleges viszonyok szüleménye; a legalis elméletnél elméleti alapul vett egyházi alárendeltségre nézve pedig első tekintetre szembetűnik, hogy az egyes államok határán túlmenő uni-

versalis egyház nem lehet az egyes államnak s csakis ily államhatalom formájában nyilvánulható világi hatalomnak alárendelve; s épen ezekre való tekintettel konstatálható azon jelenség, hogy a valóságban a történelem egész folyamán az egyház az állammal és viszont az állam az egyházzal, mint önálló és egyenjogú hatalommal kötötte meg a concordatumokat, sőt épen azon szükséglet vezette mindenik félt a concordatum igénybe vételére, hogy a másik önálló hatalom részéről biztosítsa a maga részére bizonyos, közös megegyezéssel megállapított szabályozás fentartását és állandósítását.

Természetes, hogy az ily szerződési megállapodás nem képez magánjogi s forgalmi ügyletet, hanem államjogi, még pedig nemzetközi szerződést; s épen azért a szerződési minőség ellenében nem okozhat komoly nehézséget a pápai kiváltság-elmélet követőinek azon érvelése és aggálya, hogy itt azért nem lehetne szó szerződésről, mert az egyházi *jurisdictio* körébe tartozó spiritualiak egyáltalában nem képezhetik szerződésnek tárgyát s itt még különben is a pápa az egyház részére nem is kap valamely új jogot, hanem vagy meglevő jogaiból adományoz, vagy ezen jogok pusztán kijelentetnek — így főleg Herrmann —.

Miután pedig a helyes felfogás szerint kétségtelen, hogy itt csakis oly szerződésről van szó, a mely közjogi — alkotmányi — igazgatási viszonyok szabályozására irányul — amely körbe tartoznak a concordatum által tulajdonképp szabályozni szokott viszonyok és tárgyak —, azért fölösleges még arra is kiterjeszkedni, hogy még a magánjogi szerződések szempontjából is egyoldalú és szűkkörű az érintett felfogás, miután a mai felfogás szerint nemcsak közvetlen vagyoni jelentőségű szolgáltatás, hanem más — socialis s egyéni érdekek megvalósítására irányuló — jogviszonyok szabályozása is lehet magánjogi szerződésnek tárgya; a meglevő jogok formulázása, kijelentése, biztosítása, s érvényesíthetése feltételeinek megállapítása, elismerése pedig igen fontos tárgya lehet a szerződéseknek.

Ugyanezen szempontoknak kell irányadóknak lenniök

a legalis elmélet hasonló álláspontjával szemben is, miután nemcsak az megtámadhatatlan tény és igazság, hogy két önálló hatalom szerződik itt egymással, hanem az is, hogy a szerződést a nemzetközi jog által elismert két jogalany köti meg egymással — ami részletesen lett kifejtve —.

S épen azért a nemzetközi szabályok alkalmazása melletti, az egyházjogi szabályainak külön figyelembe vételéről csak annyiban lehet szó, amennyiben ez határozza meg a pápának — mint szerződő jogalánynak — jogkörét, meghatározza, hogy az egyház jogkörébe tartozó jogviszonyok, dolgok s jogok közül melyek s mily terjedelemben képezhetik szerződésnek tárgyát s esetleg a concordatum publicatiójára nézve is nyújthat szabályokat.

Mindaz azonban nem teszi a concordatumot, fogalma és lényege szerint más nemzetközi szerződéstől különböző kategoriába tartozó, specialis egyházjogi szerződéssé; mert hisz ugyanezen irányokban és kérdésekre nézve az államjogának szabályai is szükségképen irányadók arra nézve, hogy az államfőnek jogköre mennyire és mire terjed ki; továbbá hogy mi szükséges a megkötött concordatum publicatiójához?

A concordatum kifejlődése és a jelentékenyebb concordatumok.

A concordatum elnevezés — amelylyel eredetileg a legkülönbözőbb tárgyakra és viszonyokra vonatkozó szerződések nevezték — a XV-ik század óta szerepel mint technicus kifejezés az itt tárgyalt particuláris egyházjogi jogforrás jelzésére; azonban azért ezen név, ezen idő után sem kizárólagos, sőt — mint láttuk — a gyakorlati alkalmazásban, az újabb időben általánosan elfogadott a conventio, tractatus elnevezések használata; ezen kifejezéseken kívül a concordatumot képező szerződések jelzésére szolgált még a pax, pactum, concordia, capitula concordata.

Ezen különböző elnevezések arra vezethetők vissza, hogy a régiebb concordatumok valóságos békekötéseken alapultak, illetőleg békekötésekkel állottak kapcsolatban — innen a pax, pactum —, részben vitás kérdéseknek közös

megegyezéssel, s megállapodással való rendezését s elintézését tartalmazzák — *concordia, capitula concordata* —, míg ellenben az újabb korban az egyháznak valamely államban és államhoz való viszonyainak részletesebb s elvi alapokon is nyugvó szabályozásánál teljesen a modern nemzetközi szerződések czéljai állanak előtérben a concordatumok megkötésénél — azért használják a *conventio s tractatus* kifejezéseket —.

A legelső concordatumként általában az — eredetileg ezen néven még nem nevezett — wormsi egyezményt, az ú. n. *pactum Calixtinum* vel *Wormatiense* szokták említeni, a mely II. Calixt és V. Henrik között kötött meg 1122-ben, s a melyet az I. laterani zsinat is megerősített. A pápa azt külön *Privilegium Calixti papae secundi*, a császár pedig szintén külön *Praeceptum Henrici imperatoris*-ként hirdette ki. Ezen egyezmény az investitúra küzdelmet szüntette meg Németországra nézve s egyúttal szabályozza a császárnak a püspöki székek betöltése körüli jogait.

Azonban ehhez hasonló egyezmény már ezt megelőzőleg is jött létre Angolországra nézve 1106-ban II. Pascal és I. Henrik között Bec-ben, amely egyezményt 1107-ben a londoni országgyűlés is megerősítette.

Ezen egyezményekben fekszik kétségtelen alapja a concordatumnak, mint oly jogforrásnak, amelyben a pápa és valamely államfő közötti megegyezés és megállapodással szabályoztatnak az egyháznak azon államfő főhatalma alá tartozó államban bizonyos jogviszonyai.

Miután pedig — mint ez igazolva lett — épen az egyik lényeges vonása a concordatumnak, hogy az a pápa és valamely államfő között jöjjön létre, azért itt is ki kell emelni — az ellenkező s állandóan elfoglalt állásponttal szemben — azt, hogy nem sorolhatók a concordatumok közé az 1418-ban V. Márton pápa és a konstánci nemzeti csoportok között 5 évre megállapított *Capitula concordatá*-nak nevezett szabályozások; mert ezek tisztán az egyházi törvényhozás saját szerű nyilvánítását képezték, amennyiben a zsinaton és zsinati határozatok formájában, tehát *concilia-*

riter el nem dönthetett bizonyos kérdések ekként lettek, a zsinat egyes csoportjai és a pápa közötti külön-külön egyezség útján szabályozva — a nélkül, hogy az egyes államhatalomnak részéről való kötelezés jutott volna itt kifejezésre —.

Ezzel szemben azonban már szintén mint concordatumok jelentkeznek az 1447. évi ú. n. fejedelmi concordatumok, a melyekben IV. Jenő elfogadta a német fejedelmek kívánatait s megállapodásait; s amely concordatumot ő 3 bullával s egy brevével publicált — amelyekkel szemben azonban egyidejűleg korlátozó ú. n. Salvatoriumát adta ki —.

Kifejezetten mint concordatum lett megkötve az 1448. évi bécsi — másként ú. n. aschaffenburgi — concordatum, a melyet V. Miklós 1448. márc. 19-én ünnepélyesen megerősített s amelyhez az összes német fejedelmek hozzájárultak.

A későbbi concordatumok létesítésénél már a concordatum határozottabb fogalma fekszik alapul.

Ezen későbbi concordatumok közül kiemelhető az 1516-ban X. Leó és I. Ferenc között kötött francia concordatum, mely a bourgesi pragmatica sanctiót elejti és a francia egyház viszonyait részletesen szabályozza. — A francia forradalom után 1801. jul. 15-én VI. Pius Napoleon consullal megkötötte azon concordatumot, amely ott ma is érvényben van; csakhogy nem azon alakban, amelyben meg lett kötve, mivel Napoleon 1802. ápr. 8-án a concordatumot 77 ú. n. organicus articulussal együtt hirdette ki, amelyek sokban és lényegesen s az ú. n. gallican egyház szellemében korlátozzák a concordatum rendelkezéseit. Épen azért XVIII. Lajos VII. Piussal 1817-ben új concordatumot kötött, a mely az 1801. évi concordatum helyébe az 1516. évi concordatumot kívánta visszaállítani, azonban ezen új concordatum a kamarák ellenzése miatt nem volt keresztülvihető.

A német államok közül kiemelhető Bajorország, a melynek királya 1817. jun. 5-én kötött concordatumot VII. Pius-sal — a mely mintául szolgált az 1855. évi osztrák concordatumnak —; ezen concordatumot a pápa csak 1821. szept. 8-án publikálta a különben 1818. ápr. 1-jén kelt bullával,

még pedig azért, mivel az állam a concordatumot az ú. n. vallási edictummal egyidejűleg hirdette ki, amely pedig sokban korlátozza a concordatum szabályozásait — még ma is — dacára annak, hogy az 1821. szept. 15-iki ú. n. tegernseei királyi nyilatkozat értelmében a concordatum államtörvény joghatályával bir.

Württemberg 1857. ápr. 8-án kötött concordatumot, a melyet IX. Pius 1857. jun. 22-én kihirdetett, s amelynek rendelkezéseihez alkalmazkodik is az egyház; az állam részéről a szerződést kötő I. Vilmos király ugyan szintén kihirdette a concordatumot, azonban a rendek hozzájárulásának fentartásával, amelyet azonban nem sikerült kieszközölni.

Ugyanez volt a helyzet az 1859-ben IX. Pius és I. Frigyes nagyherceg között kötött badeni concordatumra nézve.

Ezekon kívül még felemlíthetők a következő concordatumok: az 1753. s 1851. spanyol; 1778., 1857. s 1886. portugál; az 1741. s 1811. sardiniai; 1851. toscanai; 1818. nápolyi; 1827. németalföldi; 1828. svájcezi; 1847. orosz; 1886. montenegrói; az 1853. guatemalai s costaricai; 1860. haitii; 1861. hondurasi; 1862. san-salvadori, nicaraguai, venezuelai, s ecuadori; 1887. columbiai.

Végül külön említendő az osztrák concordatum, a melyet — a bajor concordatum mintájára és azzal sok részében teljesen megegyezőleg — IX. Pius és I. Ferencz József kötött 1855. aug. 18-án. A pápa 1855. nov. 3-án kelt *Deus humanae salutis auctor* bullával, a császár pedig ezen évi nov. 5-iki patenssel hirdette ki ezen concordatumot; ezen kívül még több mellékletben foglalt nyilatkozat egészíti ki a concordatumot, amelyek közül néhány közvetlenül Magyarországra vonatkozik.

A concordatum a kánonjogot s az egyháznak azon alapuló jogait, kiváltságait széles terjedelemben ismeri el, megszünteti a placetumot, az iskolát az egyháznak engedi át, visszaállítja az egyháznak házasságjogi *jurisdictióját*, azonkívül részletes szabályokat tartalmaz a püspöki székek, káptalani méltóságok betöltésére nézve stb.

Azonban teljesen soha sem lett végrehajtva; sőt a concordatum ellen folytatott küzdelem következtében alkotott egyes törvények tényleg megszorították és hatályon kívül helyezték annak egyes részeit — így az 1868. máj. 25. trv. mely a ptkv. házasságjogát és a polgári bíróságok jurisdictióját állította vissza a catholicusokra nézve is; így az ugyanakkor alkotott interconfessionalis trv. a gyermekek vallására, az áttérésre s általában a mi 1868: LIII. t.-cz. szabályozottakkal azonos tárgyakra nézve; így az egyidejűleg alkotott iskolatörvény is —.

Azonban 1870. jul. 25-én Stremayr cultusminister a császárhoz a concordatum megszüntetése iránt előterjesztést tett, amelyben arra utal, hogy a vatikáni zsinat csatlakozhatatlansági dogmájának kimondása folytán a szt. szék tényleg megszüntette a concordatumot, amennyiben a régi, történelmi és korlátolt jogkörrel bíró pápa helyébe más szerződő fél az új, korlátlan és nem korlátolható pápa lépett; amely előterjesztésre az 1870. jul. 30-án kiadott császári kézirat a concordatumot megszüntnek jelenti ki; amelyet formailag mint nemzetközi szerződést Beust külügyminister ezen napon kelt iratával felmondott.

Mint törvény a concordatum egész terjedelmében és formailag is csak az 1874. máj. 7-ikén, a kath. egyház külső jogviszonyainak szabályozására alkotott trv. által lett hatályon kívül helyezve — ennek 1. §-a által —.

Ezen concordatum megalkotásakor a szerződő felek Magyarországot is szem-előtt tartották, ezért a concordatumhoz kiadott külön okmányokban Magyarország és a szt. korona országainak viszonyai külön megemlítés és szabályozás tárgyát is képezték.

Ezen előzményen alapul azon téves felfogás, hogy az osztrák concordatum Magyarországra nézve is kötelező erővel birt volna, sőt Vering—Ulbrich Staatswörterbuchjában — annyira megy, hogy Horvát —, Szlavonországra nézve még ma is államtörvény erőt tulajdonít azon érveléssel, hogy azon újabb magyar törvények — így az 1868: LIII., 1894: XXXI. s XXXII., 1895: XLII. s XLIII. t.-cz. —, amelyek a con-

cordatumnak derogálnak, nem terjednek Horvát-, Szlavonországra.

Ezzel szemben kétségtelen az, hogy I. Ferenc József mint magyar király érvényesen köthette ugyan meg a concordatumot, miután nemzetközi szerződések érvényes megköthetéséhez nem feltétlenül szükségesek a király meg legyen koronázva, azonban az ekként megkötött concordatum Magyarországra nézve nem lett törvényszerűen kihirdetve, amennyiben annak törvényhozás tárgyát képező tartalma nem lett törvénynyé emelve, az egyéb tárgyaira vonatkozó rendelkezések pedig a felelős minister ellenjegyzése nélkül adattak ki; épen ezért azon concordatum soha sem birhatott Magyarországra nézve kötelező erővel és érvénynyel.

Amennyiben azonban annak tényleges fennállása ideje alatt, némely kérdésben annak megfelelő gyakorlat fejlődött ki, annak jogi érvénye csak akként magyarázandó, hogy a Magyarországon elismert kánonjogi alapon álló pápai törvényhozó hatalom nyilvánulását képező 1855. nov. 3-iki pápai bullának felelt meg ezen gyakorlat.

Irodalom. Concordatumok gyűjteményei. E. Münch. Vollständige Sammlung aller älteren u. neueren Konkordate. Leipzig 1830. V. Nussi. Conventiones de rebus ecclesiasticis inter s. sedem et civilem potestatem initae. Moguntiae. 1870. Gaspere de Luise. De jure publico seu diplomatico ecclesiae cath. tractationes, etc. Neapoli et Parisiis 1877.; részben F. Walter. Fontes juris ecclesiastici etc. Bonnae. 1861. —

A magyar irodalmat a concordatum kérdése — tisztán mint jogi kérdés s függetlenül az osztrák concordatumnak Magyarországon való érvényessége kérdésétől — önállóan nem foglalkoztatta; a most érintett kérdéssel foglalkozó iratokon kívül főleg egyházjogi összefoglaló munkák érintik a concordatum kérdését.

A régibb irodalom inkább csak az egyes concordatumokra van tekintettel, a melyeknek szerződési minőségét látszik elismerni; így G. S. Lakics. Praecognita juris ecclesiastici universi opera. Viena. 1775. — Cherrier M. Egy-

házi jog. N. Szombat. 1843. — Udvardy J. Római ker. kath. egyházi jogtan. Buda. 1843. — Az újabb irodalom már magára a concordatum fogalmára s arra, mint önálló jogintézményre is tekintettel van. — Bozóky A. Az egyházi jog tankönyve. Pest. 1871. — Szeredy J. Egyházjog. Pécs 1874. III. kiad. 1883. — a nemzetközi szerződés minőségét fogadják el —. Kovács Ferencz. Egyetemes és részszerű egyházjog alaptanai. Debreczen s Nyiregyháza. 1870. — szerződésnek nevezi ugyan, azonban a legalis elmélethez látszik hajolni —. A. Roskovány. De primatu pontificis, ejusque juribus. Agriae 1841. — a régibb német irodalom ismertetésével, azon eredményre jut, hogy a pápának joga az egyház törvényeivel egyező pactumokat kötni. — J. Perubszky. Jus ecclesiasticum catholicorum. Agriae. 1858. — a kötelező erőt abban látja, hogy a pápa és a fejedelem egyházi s világi törvényt konstituálnak; a pápák némely privilegiumot engednek a kath. fejedelmeknek s ezek viszont védelmet, kiváltságokat adnak az egyháznak —. Konek S. Egyházjogtan kézikönyve s ennek átdolgozásában Antal Gyula a VI. s VII. kiadásban Bpest 1889. s 1896. szerint az állam és egyház közötti viszony eltérése szerint különböző időkben más-más felfogás lehet helyes; napjainkra nézve a nemzetközi szerződési elméletet fogadják el; s ezen alapon a concordatum keletkezéséhez alkotmányos államban a törvényhozás hozzájárulását követelik meg. — Kovács Gyula egyetemi előadásában a kiinduláspont ugyanaz; napjainkra nézve azon alapon áll, hogy a concordatum, mint szerződés kötelezi a szerződő feleket, azonban ahhoz, hogy az alattvalókat is kötelezze törvényt kell alkotni.

Ezzel szemben igen gazdag a külföld concordatum-irodalma.

I. Olaszok. Soglia. Institutiones juris eccl. publici Lauret. 1844. VIII. kiad. Taurini. 1867. — Phil. de Angelis. Praelectiones juris canonici ad methodum Decret. Romae-Parisiis 1877. s levele Labishoz s válasza Tarquininek közölve 1872. a Civiltà cattolica 1872. VIII. köt. (Németül az Archiv f. kath. KR. XXXVIII.). — S. Sanguinetti. Juris

eccles. institutiones. II. kiad. Roma. 1890. (ezen írók a szerződési elmélet hívei). — Cagiano de Azevedo. Natura e carattere essenziale dei concordati. Parigi 1850. II. kiad. Roma 1870. (Németül Brühl. Über d. Charakter u. die wesentlichen Eigenschaften d. Concordate. Schaffhausen. 1853.) — G. Andisio. Juris et naturae et gentium privati et publici fundamenta. Neapolit. 1853. — Cam. Tarquini. Institutiones juris eccl. public. Romae. 1862. XIII. kiad. 1890. s levele Bonaldhoz La scienza e la fede. Napol. 1872 febr. 20. számában, latin fordításban az Acta S. Sedis-ben Roma. 1872. VI. köt.; válasza de Angelis levelére a genti Bien public. 1872 jul. 30. számában s további értekezése a Civiltà cattolicában 1872. VIII. köt. — Liberatore. La chiesa et lo stato. Napol. 1871. Trattato del diritto publico ecclesiastico. Prato. 1887. — Satolli. Prima principia juris publici de Concordatis. Roma. 1888. — J. Rossi. Jus publ. eccl. Roma. 1896. — Fr. Wernz. Jus Decretalium. Roma. 1898. (ezen curialista írók kiindulási alapja mind a pápai kiváltság, azonban — mint említve lett — részint a concordatumnak nem tisztán az egyházi jurisdictio körébe eső tárgyaira, részint a nem kath. államfökre, részint a szerződési formára való tekintettel, különböző formulázással eltérnek a tiszta privilegium elméletétől; így tartja lehetőnek Tarquini a világi tárgyakra s nem katolikus államfökkal a valóságos szerződést; így magyarázza a legtöbb pl. Rossi, Wernz, hogy a pápa az általa szabadon adott particularis törvényre nézve, szerződési formában tett külön ígérettel erősíti meg azt, hogy fontos ok nélkül azt meg nem változtatja; így Liberatore s Satolli szerint a concordatumban jelentkező szerződési forma az államfőt jogilag, a pápát erkölcsileg kötelezi.)

II. *Spanyolok*. V. de la Fuente. Los concordatos, cuestiones de derecho publico eclesiastico sobre su revocabilidad. Madrid. 1872. és Vindicacion del opusculo sobre los Concordatos Madrid 1872. — J. Estanyol y Colom. Instituciones de derecho canonico. Barcelona. 1893. (a szerződési elmélet

követői, utóbbi szerint főleg azért, mert a szt. szék is szerződésnek tartja, bár tartalma privilegium).

III. Franciák (s belgiumiak). M. Bonald. Deux questions sur le concordat de 1801. Genève 1871. (privilegium elmélet alapján). — Labis. Revue catholique Löwen 1872. jan. füz. — Moulart. L'église et l'état. Louvain. 1879. IV. kiad. 1895. — Fink. De concordatis. Lovanii 1879. (forma szerződés, tartalma privilegium). — Turinaz. Les concordats et l'obligation réciproque qu'ils imposent à l'église et à l'état. Paris 1887. és válasza. R. Tedeschinek a milánói Scuola cattolica 1887. folyamában közölt iratára (a szerződési elmélet híve).

IV. Németek. P. Hinschius. Die Stellung d. deutschen Staatsregierungen u. d. Beschlüssen d. vatik. Konzils. Berlin 1871. — Staat und Kirche. Marquardsen Hbuch d. öffent. Rechts. Freiburg i. B. 1883. — Sarwey. Über d. rechtliche Natur d. Concordate. Ztschrift f. KR. III. köt. 1862. s 1863. — R. Sohm. Verhältnisz v. Kirche. u. Staat. Tübingen 1873. — F. Thudichum. Deutsches KR. Leipzig. 1877. — Ph. Zorn Lehrbuch d. KR. Stuttgart. 1888. (a legalis elmélet alapján állnak; a szerződési formára nézve Hinchius, hogy külsőleg szerződésként jelentkezik, jogilag azonban nem az; Zorn s Sohm szerint is megegyezések jogi erő nélkül). — O. Meyer. Institutionen d. gem. deutsch. KR. Göttingen 1856. és Herzog. Real-Encyclop. f. protest. Theologie VIII. köt. — Schulte. Lehre v. den Quellen. 1860. — Th. Balve. Das Concordat. München. 1863. II. kiad. e címen Kirche u. Staat in ihren Vereinbarungen. Regensburg. 1881. — A Bornagius. Über d. rechtliche Natur d. Konkordate. Leipzig 1870. — Richter-Dove. Lehrbuch d. kath. u. evang. KR. VI. kiad. 1867. — Fr. Vering. Lehrbuch d. KR. Freiburg i. B. 1876. III. kiad. 1893. — itt részletes átnézete az irodalomnak is 62. §. — Bluntschli. Das moderne Völkerrecht. Nördlingen 1878. — E. Friedberg. Lehrbuch d. kath. u. evang. KR. Leipzig. 1879. III. kiad. 1889. — H. Laemmer. Institutionen d. kath. KR. Freiburg i. B. 1886. II. kiad. 1892. — R. Scherer. Handbuch d. KR. Graz. 1886. — Heffter. Völkerrecht. Ber-

lin 1888. — C. Grosz. Handbuch d. kath. KR. Wien 1894. (ezen írók a concordatumot részben valóságos nemzetközi szerződésnek, a nemzetközi szerződés egy nemének — pld. így Scherer — tekintik; részben azon nézetben vannak, hogy nem tulajdonképi nemzetközi szerződések, de mindenben a nemzetközi szerződések szabályait kell azokra alkalmazni — Friedberg — illetőleg azoknak analogiájára kell azokat megítélni — Bluntschli —. E. Herrmann. Konkordate czikk a Bluntschli Staatswörterbuch. V. köt. 1860. — L. Neumann. Grundriss d. heutigen europäischen Völkerrechtes. Wien 1877. — Geszner. Holtzendorff Hbuch d. Völkerrechtsben III. köt. — H. Geffcken. Die völkerrechtliche Stellung d. Papstes. Berlin. 1885. — ezen csoportban felsorolt írók szerint a concordatumok a tulajdonképi állam és nemzetközi szerződések mellett a közjogi szerződéseknek — publicae conventiones — külön csoportját képezik, Herrmann s Geszner szerint uneigentliche Staatsverträge; amelyek megítélése az egyházjog körébe tartozik Geffcken szerint —. B. Hübler. De natura ac jure concordatum. 1863. és a Ztschrift f. KR. III. s IV. köt. 1863. s IV. — szerint az állam és egyház közötti viszony változása szerint alakul a concordatum jogi természetének megítélése, a mai viszony alapján ő a legalis elméletet fogadja el; azonban már Kirchliche Rechtsquellen. Berlin 1888. nem dönti el a kérdést, hanem azon tételt állítja fel, hogy a kérdés eldöntése a köz-, és nemzetközi jogba tartozik s azon fordul meg, hogy lehet-e a pápát nemzetközi jogalanynak tekinteni? így utána E. Ullmann. Völkerrecht. Freiburg i. B. 1898. Marquardsennél, bár kiemeli, hogy a gyakorlatban, mint államszerződések köttetnek a concordatumok. — W. Kahl. Lehrsystem d. KR. u. der Kirchenpolitik. Freiburg i. B. u. Leipzig 1894. — szerint a concordatumnak jögalapja kettős: szerződés és a törvény —.

